

УДК 340.15(477) «15»:344.13

DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2411-2054.2019.36.184854>

В. А. Шершенкова, канд. юрид. наук, доцент
Національний університет «Одеська юридична академія»
Кафедра історії держави і права
Фонтанська дорога, 23, Одеса, 65009, Україна
e-mail: shershenkova2017@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3123-8578

ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ ЗА СТАТУТАМИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО (XVI СТ.)

Стаття присвячена дослідженню одному із етапів розвитку законодавства про військові злочини на українських землях у XVI ст. Проаналізовано розділ II Статутів Великого князівства Литовського (1529 р., 1566 р., 1588 р.). Визначено групи військових злочинців та систему покарань за військові злочини. Розглянуто зміни, які були внесені до законодавства про військові злочини.

Ключові слова: історія українського права, кримінальне право, військові злочини, покарання, Велике князівство Литовське.

Постановка проблеми. Процес відновлення Української держави тісно пов'язаний зі створенням власної армії. Армія – це державна структура призначена для захисту територіальної цілісності та суверенітету держави. Протягом історії української держави було встановлено, що у справі забезпечення національної безпеки вона насамперед повинна покладатися на свої збройні сили.

Слід відзначити, що питанню покращення військової дисципліни та боєздатності армії на українських землях завжди приділялася належна увага. Реформування Збройних Сил у Великому князівстві Литовському (ВКЛ) та Речі Посполитой у XVI ст. призвело до перегляду застарілих військово-кримінальних норм.

Дослідження проблеми розвитку законодавства про військові злочини на українських землях, а саме за Статутами Великого князівства Литовського, є важливим, оскільки це є невід'ємна складова у розумінні особливостей формування груп військових злочинців і системи покарань за них в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти даного питання у відповідний період досліджувалися у працях науковців, серед яких: С. Ківалов, В. Кульчицький, П. Музиченко, Б. Тищик та ін.

Мета статті. Основною метою даного дослідження є визначення передумов розвитку законодавства про військові злочини на українських землях у XVI ст. Провести порівняльно-правовий аналіз розділу II «Про оборону земську» Статутів Великого князівства Литовського.

Виклад основного матеріалу. Військо Великого князівства Литовського у другій половині XVI ст. складалося з двох частин: постійної армії і ополчення. Постійні професійні війська складались з боярсько-князівських дружин і великокнязівської дружини. Найбільш численною була кіннота (важкоозброєна; легка), а відповідно піших військових частин було значно менше. Уже починаючи з XIV ст. ситуація змінюється, значно зростає роль піхоти. В армії вводиться вогнепальна зброя, а також було змінено спосіб і характер ведення військових дій. Велике значення у збройних силах відігравали оборонні фортеці, вони знаходилися в Барі, Кам'янець-Подільському, Перемишлі та ін. [1, с. 117].

Значну увагу у Великому князівстві Литовському приділяли питанню організації армії. Основною метою, якої була охорона власних і приєднання нових територій. Ключовим аспектом у створенні боєздатної армії стало військово-законодавство.

Єдиного нормативно-правового акту, який би визначав порядок проходження військової служби, права і обов'язки військовослужбовців, визначення злочинних дій, вчинених особами, які зобов'язані нести військову службу та питанню призначення покарань за протиправні діяння у військовій сфері, не було прийнято. Акти (ухвали, грамоти), які регулювали відповідні відносини часто суперечили один одному. Ситуація змінилася після проведення литовським урядом тричі кодифікаційних робіт у XVI ст., результатом яких стали Статути Великого князівства Литовського (1529, 1566, 1588 рр.).

Так, у 1529 році на віленському сеймі Великого князівства Литовського було прийнято Статут. Він містив 13 розділів, які нараховували 282 статті. У цьому документі у другому розділі, який містив 14 статей і отримав назву «Про оборону земську». Відповідний розділ регулював відносини щодо несення військової служби в армії ВКЛ та у випадку не виконання своїх обов'язків військовослужбовцями, які покарання за злочини передбачили литовські урядовці.

Всі піддані, які мали земельний маєток і досягли повноліття повинні нести військову службу. Статут ВКЛ 1529 р. передбачав, що у разі виникнення необхідності, всі хто мали маєток, мають споряджати необхідну кількість людей для несення військової служби. Якщо боярин (міщанин) не має відповідної кількості людей у своєму розпорядженні, то він зобов'язаний їхати особисто. Статут ВКЛ 1529 р. визначав, що відповідну військову постанову усі піддані повинні виконувати на протязі десяти років.

Законодавець визначив коло осіб, які відносилися до військовослужбовців і хто міг бути суб'єктом військового злочину. Це піддані господаря: князь, пан, дворянин, боярин, «духовні особи», міщанин. Також встановлювався вік суб'єкта військового злочину – сімнадцять років.

Стаття 5 Статуту ВКЛ 1529 р. регламентувала: якщо син досяг сімнадцятирічного віку і гетьман визначив, що він здатний нести військову службу, то син міг піти до загону замість батька, а якщо син не придатний – батько сам їхав на військову службу.

Законодавець передбачив випадки коли підданого можна було позбавити маєтку: не з'явився на військову службу; приїхав в строк, але не записався на військову службу; записався на військову службу, але не пройшов огляд; пройшов огляд, але без дозволу гетьмана повернувся в маєток [2, с. 217].

Проаналізувавши текст, всі протиправні діяння можна поділити на окремі групи, які за своїм складом належать до військових злочинів:

- злочини проти порядку несення служби на полі бою (ст. 3, 10 – всі піддані після огляду мають нести військову службу у разі ухилення, такі особи прирівнювалися до таких, що втекли з поля бою; ніхто не міг поїхати з поля бою без відома гетьмана, у разі вчинення цього протиправного діяння передбачалося покарання у вигляді втрати маєтку);
- злочини проти порядку проходження військової служби (ст. 1, 2, 6 – кожен військовослужбовець повинен нести службу під повітовим бойовим прапором, в іншому випадку військовий втрачає маєток; за ухилення від військової служби до відповідальності притягували духовенство; на службу військовослужбовці мали прибувати в установлений строк, у разі порушення строків прибуття і це призвело до значних збитків майнового характеру, то ці збитки мали б стягуватися з гетьмана);
- військові службові злочини (ст. 4, 9 – хорунжий засвідчив і обманув гетьмана, що особа не може вступити на військову службу за станом здоров'я; хорунжий залишав вдома боярина (зем'ян) або відпускав його без повідомлення гетьмана, у таких випадках хорунжий міг втратити посаду і маєток);
- неналежне виконання військового обов'язку (ст. 8, 11, 12 – ухилення несення служби на заставі або не прибуття на заставу в установлений строк; «якби хто на сторожі був недостатньо пильний» і спричинило шкоду майна і людські втрати, за ці злочини законодавець передбачив штраф, а якщо це призвело тяжких наслідків – позбавлення маєтку і смертну кару);

- завдання шкоди цивільному населенню (ст. 13, 14 – військовослужбовці несли відповідальність у разі нападу на будинки шляхтичів, завданню шкоди майну чи населенню, у вигляді відшкодування шкоди і смертної кари).

Так, до осіб, які знаходилися на військовій службі за вчинені ними злочини застосовувалися наступні види покарань:

- втрата свого особистого маєтку,
- відшкодування шкоди,
- втрата посади,
- штраф,
- позбавлення честі,
- смертна кара [2, с. 218-222].

В окремих випадках за вчинені військові злочини законодавець передбачив, що покарання буде призначати господар на свій розсуд.

В 1554 році сеймом було затверджено другий Статут, який набрав чинності у 1566 році. З уваги на особливу роль волинської шляхти при його укладанні було названо Волинським, він містив 367 артиклів у 14 розділах.

У другому розділі «Про оборону земську» Статут ВКЛ 1566 року було продовжено зміст Статуту 1529 року, спрямований на забезпечення земської оборони, регламентацію питань організації збройних сил та порядок проходження військової служби [3, с. 266-276]. Військова служба виконувалася тільки у період воєнних дій.

Військові злочини за Статутом ВКЛ 1566 р. можна поділити на такі групи:

- злочини проти порядку несення служби на полі бою (ст. 14 – втеча з поля битви);
- злочини проти порядку проходження військової служби ухилення від військової служби (ст. 10, 11 – всі хто прибули для несення військової служби не можуть поїхати до повного розпуску війська; військовослужбовці мали доповісти гетьману про свою хворобу);
- військові службові злочини (ст. 18 – хорунжим заборонялося звільняти чи відпускати землян від військової служби);
- неналежне виконання військового обов'язку (ст. 15 – передача свого майна – коней, зброю, зброю – іншим особам);
- завдання шкоди цивільному населенню (ст. 20, 21, 22, 23 – напад на будинки шляхти під час війни).

За військові злочини Статут 1566 року передбачав такі ж види покарання, як і Статут 1529 року. Так, наприклад, артикул 10 передбачав покарання за самовільне залишення війська, у вигляді втрати маєтку, якщо військовослужбовець не мав маєтку, то його могли позбавити честі. Артикул 11 визначив поважні причини через які військовослужбовець не буде нести військовою службу.

Артикул 14, якщо військовослужбовець втік з поля бою, то він втрачає маєток, а за повторний такий злочин – втрачає честь. Артикул 15, суворо каралися ті, хто на військовій службі позичив іншому зброю, зброю чи коня – конфіскацією позиченого, а за повторний такий злочин – смертною карою. Артикул 18, коли хорунжий самовільно звільняв землян від військової служби, законодавець передбачив його звільнення з посади, хоча раніше ще й конфіскували маєток.

Артикул 20, за вчинені злочини проти населення було передбачено покарання у вигляді відшкодування нанесеної шкоди. Артикули 21, 22, встановлювали відповідальність за насильне вилучення харчів у населення – повертали у подвійному розмірі.

Артикул 23, за воєнний напад в облозі – гетьман призначав покарання на свій розсуд [3, с. 270].

Так, Статут ВКЛ 1566 р. за військові злочини передбачав: втрата маєтку чи посади, відшкодування збитків, смертну кару, гетьман призначав покарання на свій розсуд.

Статут Великого князівства Литовського 1588 року, визнаний Третім, був прийнятий після Люблінської унії 1569 року (Об'єднання Великого князівства Литовського з Коронаю Польською). Статут містив 488 артикулів, розділених на 14 розділів.

Норми, розміщені у другому розділі Статуту ВКЛ 1588 року, який отримав назву «Про оборону земську», регулювали найважливіші питання формування війська, збору ополчення, правового становища гетьмана, військові злочини відповідальність за військові злочини, система покарань за військові злочини тощо.

Законодавець визначив коло суб'єктів за військові злочини, а також встановлював вік – вісімнадцять років.

До військових злочинів за Статутом ВКЛ 1588 року відносилися:

- злочини проти порядку несення служби – (самовільне залишення війська (арт. 10); втеча шляхтича з поля битви (арт. 14);
- злочини проти порядку проходження військової служби – (відмова від присяги (арт. 11); не прибуття до війська у встановлені строки (арт. 13);
- неналежне виконання військового обов'язку – (до кримінальної відповідальності притягувалися особи, які під час проходження військової служби позичали свого коня, зброю чи зброю (арт. 15);
- військові службові злочини – (хорунжий ніс відповідальність за звільнення шляхтича від воєнної служби (арт. 17);
- завдання шкоди цивільному населенню – (злочини проти населення під час проходження військової служби (арт. 18); потрава, насильне відібрання харчів у населення (каралися як грабіжники і розбійники) (арт. 19).

За військові злочини Статут ВКЛ 1588 р. передбачав застосування таких видів покарань, як втрата маєтку, втрата честі, втрата посади, відшкодування шкоди у подвійному розмірі, штраф, смертна кара.

Види покарань за окремі склади військових злочинів майже не зазнали змін. [4, с. 70-80].

Відбулися зміни лише в арт. 15 Статуту ВКЛ 1566 року за позику коня, зброї чи зброї, вперше передбачалася конфіскація позиченого, а повторний злочин – смертну кару [3, с. 276], а от в арт. 15 Статут ВКЛ 1588 року – втрату отриманих прибутків [4, с. 76]. В арт. 17 Статут ВКЛ 1588 року було передбачено відповідальність хорунжих за свавільне звільнення шляхтичів від воєнної служби у вигляді втрати посади хорунжим [4, с. 77], а Статут ВКЛ 1529 року арт. 9 – окрім втрати посади, передбачав позбавлення маєтку [2, с. 220-221].

Висновки і пропозиції. Таким чином, у другому розділі всіх трьох Статутів Великого князівства Литовського, який мав назву «Про оборону земську» були вміщені деякі склади військових злочинів та покарання за них.

У Статутах ВКЛ не містилося поняття військового злочину, але визначено коло суб'єктів і вік (17, 18 років).

Аналіз тексту другого розділу Статутів ВКЛ дозволяє виділити такі групи протиправних дій, які можуть бути віднесені до категорії військових: втеча з поля бою, ухилення від військового обов'язку, неналежне виконання військового обов'язку, військові службові злочини, завдання шкоди цивільному населенню.

Метою покарання було залякування, відшкодування збитків, втрата майна чи життя. Що характерно для системи покарань за військові злочини, то в Статутах Великого князівства Литовського передбачалися покарання без визначення його розміру.

Статути Великого князівства Литовського за військові злочини передбачали такі види покарань, як втрату свого особистого маєтку, втрату посади, штраф, відшкодування шкоди, позбавлення честі, смертну кару. З прийняттям кожного наступного Статуту Великого князівства Литовського, варто зазначити, що система покарань за військові злочини не зазнавала суттєвих змін.

Список використаної літератури

1. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик – К.: Видавничий Дім «ІнЮре», 2007. – 624 с.
2. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. – Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2002. – 464 с.
3. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. – Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2003. – 560 с.
4. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. – Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2004. – 568 с.

References

1. Kulchytskyi, V. S., Tyshchuk, B. I. (2007). History of the State and Law of Ukraine. Kyiv: Vydavnychiy Dim «InJure» [in Ukrainian].
2. Kivalov, C. V., Muzychenko, P. P., Pankov, A. I. (2002). Statutes of the Grand Duchy of Lithuania: In 3 volumes. – Volume I. The Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1529. Odesa: Yurydychna literatura [in Ukrainian].
3. Kivalov, C. V., Muzychenko, P. P., Pankov, A. I. (2002). Statutes of the Grand Duchy of Lithuania: In 3 volumes. – Volume II. The Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1566. Odesa: Yurydychna literatura [in Ukrainian].
4. Kivalov, C. V., Muzychenko, P. P., Pankov, A. I. (2002). Statutes of the Grand Duchy of Lithuania: In 3 volumes. – Volume III. The Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1588. Odesa: Yurydychna literatura [in Ukrainian].

Стаття надійшла 15.11.2019

В. А. Шершенькова, канд. юрид. наук, доцент
Национальный университет «Одесская юридическая академия»
Кафедра истории государства и права
Фонтанская дорога, 23, Одесса, 65009, Украина
e-mail: shershenkova2017@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3123-8578

ВОИНСКИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО СТАТУТАМ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО (XVI В.)

Резюме

Статья посвящена исследованию одного из этапов развития законодательства о воинских преступлениях на украинских землях в XVI в. Проанализирован раздел II Статутов Великого княжества Литовского (1529 г., 1566 г., 1588 г.). Определены группы воинских преступлений и система наказаний за воинские преступления. Рассмотрены изменения, которые были внесены в законодательство о воинских преступлениях.

Ключевые слова: история украинского права, уголовное право, воинские преступления, наказание, Великое княжество Литовское.

V. A. Shershenkova, Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor
National University «Odessa Law Academy»
the Department of History of State and Law
Fontanska Doroga, 23, Odessa, 65009, Ukraine
e-mail: shershenkova2017@ukr.net
ORCID: 0000-0002-3123-8578

WAR CRIMES ON THE STATUTES OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA (16TH C.)

Summary

The article is devoted to the study of one of the stages of the development of legislation on war crimes in Ukrainian lands in the 16th c. Section II of the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania (1529, 1566, 1588) is analyzed. War crimes groups and a system of punishments for war crimes have been identified. Changes made to the legislation on war crimes are considered.

In the second section of all three Charters of the Grand Duchy of Lithuania, entitled «On the Zemsky Defense», some of the war crimes depictions and penalties for them were placed.

The Statutes of the Grand Duchy of Lithuania did not contain the concept of war crime, but defined the range of subjects and age (17, 18 years).

The analysis of the text of the second section of the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania allows to identify the following groups of illegal actions, which can be classified as military: flight from combat, evasion, improper military service, war crimes, damage to civilians.

The purpose of punishment remained intimidation, damages, loss of property or life. As is typical of the system of punishments for war crimes, the statutes of the Grand Duchy of Lithuania provided for punishment without determining its size.

The statutes of the Grand Duchy of Lithuania for war crimes provided for such punishments as the loss of one's personal estate, loss of office, fine, reparation, deprivation of honor, death sentence. With the adoption of each subsequent Statute of the Grand Duchy of Lithuania, it should be noted that the system of penalties for war crimes has not undergone significant changes.

Keywords: history of Ukrainian law, criminal law, war crimes, punishment, Grand Duchy of Lithuania.